

SERIE:
WAT SPEELT ER
OP HISTORISCH
GEBIED IN
EUROPA EN IN DE
ACHTERTUIN VAN
DE EU?

EUROPA

Het leven van Jozef Pilsudski (hier op een foto uit ca. 1916) was gewijd aan de terugkeer van Polen, dat al sinds eind 18de eeuw van de kaart was geveegd. Toen Polen kort na de Eerste Wereldoorlog weer als zelfstandige republiek bestond, wilde hij koste wat het kost voorkomen dat zijn geliefde vaderland opnieuw zou verdwijnen. Desnoods als dicator.

Zonder Pilsudski geen Polen

Jozef Pilsudski's leven stond in het teken van zijn vaderland. In 1918 zette hij Polen letterlijk en figuurlijk terug op de kaart en in 1920 wist hij een invasie van het Russische Rode Leger af te slaan. Maar het is niet al goud wat er blinkt. Na een staatsgreep in 1926 regeerde Pilsudski als despoot. **Ivo van de Wijdeven** laat ons kennismaken met deze rebel, maarschalk, dictator en Vader des Vaderlands.

Rebel

Toen Jozef Pilsudski in 1867 werd geboren, bestond Polen helemaal niet. Het was van de kaart geveegd tijdens de zogeheten Poolse Delingen. Tussen 1772 en 1795 hadden de buurlanden van Polen – het Russische Rijk, het Habsburgse Rijk en het koninkrijk Pruisen – het land in drie stappen onder elkaar verdeeld. Pilsudski's wieg stond in het huidige Litouwen, dat toen behoorde tot 'Russisch Polen'. Hij was de zoon van een verarmde edelman.

Vaderlandsliefde was de jonge Pilsudski door zijn moeder met de paplepel ingegoten en toen hij medicijnen ging studeren, had hij al gauw meer aandacht voor allerlei ondergrondse clubs die met Karl Marx' *Das Kapital* in de hand streefden naar Poolse onafhankelijkheid dan voor de studie.

Omdat zijn broer Bronislaw zijdelings betrokken was bij een mislukte aanslag op tsaar Alexander III, werd ook Jozef gestraft: hij werd in 1887 verbannen naar Siberië. Toen hij vijf jaar later terugkeerde, was hij veranderd van een naïeve idealist in een verbeterde opstandeling. Hij ging ondergronds als lid van de pas opgerichte Poolse Socialistische Partij (PPS) en als de mythische 'kameraad Victor' was hij de drijvende kracht achter de illegale partijkrant *Robotnik* (De Arbeider). Toen de Russische politie Pilsudski in 1900 eindelijk te pakken kreeg en opsloot in de gevreesde citadel van Warschau, wist hij te ontsnappen door krankzinnigheid te veinzen. Voor de Russen werd hij staatsvijand nummer één. Pilsudski nam de wijk naar Krakau (Kraków) in het Oostenrijkse deel van Polen. Daar kreeg hij de leiding van de Bojówka (stoottroep, militie), een knokploeg die bankovervallen en bevrijdingsacties in Russisch Polen uitvoerde. Pilsudski zag de Bojówka als de kiem van een toekomstig Pools leger. Volgens hem was langdurige gewapende strijd de enige weg naar Poolse onafhankelijkheid. In 1904 – toen de Russen het druk hadden met hun oorlog tegen Japan – organiseerde hij op eigen houtje een opstand, die mislukte. De PPS-leiding was woedend en hief de Bojówka op. Pilsudski ging op eigen houtje verder. Samen met zijn trouwste handlangers overviel hij in 1908 een trein met een Russisch geldtransport, de grootste treinroof in de Poolse geschiedenis. Dit leverde het startkapitaal voor de Strzelcy (Schutters), Pilsudski's paramilitaire privéleger, dat uitgroeide tot 15.000 fanatiekelingen die in augustus 1914 bij het begin van de Eerste Wereldoorlog aan Oostenrijk-Hongaarse zijde ten strijde trokken tegen het tsaristische Rusland. 'Komendant' Pilsudski hoopte op die manier Polen te kunnen bevrijden, maar een opstand bleef opnieuw uit.

Pilsudski op de omslag van *Le Petit Journal* van 22 februari 1922 als eerste man van de nieuwe Republiek Polen.

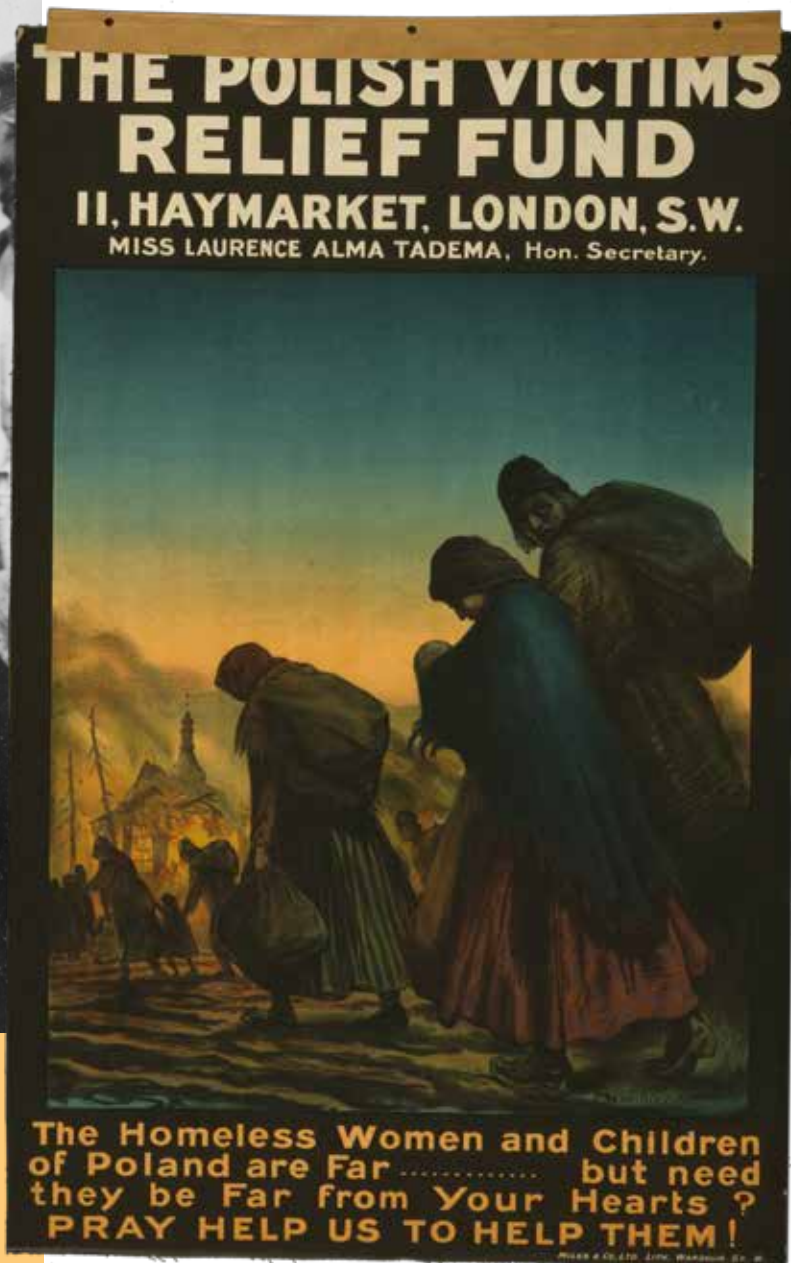

Polen lag tijdens de Eerste Wereldoorlog in de frontlinie en veel burgers moesten vluchten. In onder meer Engeland werd geld voor hen opgehaald, zoals uit de poster hiernaast blijkt. Na de oorlog reisden vertegenwoordigers van het Rode Kruis naar het gebied. Zij maakten de foto van deze Poolse vluchtelingen in een kamp bij Kovel (nu Oekraïne) en rapporteerden over de alarmerende situatie in de vluchtelingenkampen: de mensen zaten onder de luizen, er heersten o.a. tyfus en dysenterie. Het nieuwe Poolse ministerie voor Volksgezondheid en het leger deden wat ze konden, maar kampten met een gebrek aan zeep, desinfectiemiddel, medicijnen, beddengoed en voedsel. Ook was er onvoldoende geschoold personeel. Volgens de onderzoekscommissie was het zaak dat het Rode Kruis onmiddellijk hulp bood, anders dreigde een besmettingsgolf in heel Europa en de VS.

Twee jaar later had Duitsland het de facto voor het zeggen in de Poolse gebieden. Pilsudski maakte daarom de overstap naar het Duitse kamp, maar kreeg spijt toen de beloofde Poolse autonomie uitbleef. Hij weigerde trouw te zweren aan de Duitse keizer, werd in 1917 gearresteerd en opgesloten in de citadel van Magdeburg.

Maarschalk

Terwijl Pilsudski gevangen zat, kwam er niet alleen een einde aan de Eerste Wereldoorlog, maar ook aan het Russische Rijk, Oostenrijk-Hongarije en het Duitse Keizerrijk. De Polen lobbyden in Parijs voor herstel van hun land. De Duitse legerleiding vreesde in de laatste dagen van de oorlog dat Duitse revolutionairen in contact zouden komen met hun Russische collega's en zag net als de

geallieerden een stabiele Poolse bufferstaat als mooie oplossing. Pilsudski moest er een regering op gaan zetten. Hij werd vrijgelaten en in een speciale trein naar Warschau gereden, waar hij op 10 november vóór alle andere Poolse prominenten arriveerde. De voormalig rebel werd benoemd tot opperbevelhebber en door zijn gevangenschap was hij voor links én rechts tevens het aangewezen eerste staatshoofd van Polen, hoewel er in Parijs ook andere kandidaten stonden te trappelen. Pilsudski aanvaardde het ambt van president en riep op 11 november 1918 de onafhankelijkheid uit van de Rzeczpospolita Polska (Republiek Polen). Het nieuwe land was een puinhoop. Het oostfront van de Eerste Wereldoorlog had voornamelijk op Pools grondgebied gelezen. Veel burgers waren op de vlucht geslagen. De spaarzame industrie was verwoest en de geruïneerde akkers lagen braak, er heersten hongersnood en de Spaanse griep. Bovendien was het een titanenklus om een staat op te bouwen uit brokstukken van het Russische Rijk, Oostenrijk-Hongarije en het Duitse Keizerrijk. Zo waren er verschillende valuta in omloop,

golden er diverse wetboeken en sloten de spoorwegnetwerken niet op elkaar aan.

Het grootste probleem was echter dat de grenzen van het herboren Polen nog niet waren vastgesteld. De Polen leverden strijd met bijna alle burenen: Wit-Russen, Oekraïners en Russen in het oosten, Litouwers in het noorden, Duitsers in het westen en Tsjechen en Slowaken in het zuiden.

Pilsudski had als opperbevelhebber zijn handen vol. Onder zijn aanvoering werden grote delen van Oekraïne, Litouwen en het huidige Wit-Rusland veroverd. Een conflict met communistisch Rusland was onvermijdelijk, want het Rode Leger wilde inderdaad doorstoten naar Duitsland om de wereldrevolutie te verspreiden. Dit werd voorkomen doordat maarschalk Pilsudski in augustus 1920 ternauwernood een Russische invasie af wist te slaan in een veldslag bij Warschau. Door dit Wonder aan de Wisla (zie kader) nam Pilsudski's al aanzienlijke heldenstatus helemaal gigantische proporties aan, en niet zonder reden: Polen was langs de rand van de afgrond gescheurd, maar de prille onafhankelijkheid was gered. Op 8 maart 1921 zagen de Russen zich genoodzaakt de voor hen nadelige Vrede van Riga te sluiten.

Dictator

Een dag eerder was de nieuwe Poolse grondwet eindelijk gereedgekomen. Pilsudski had zich afzijdig gehouden. Niet alleen had hij op het slagveld wel wat anders te doen, hij interesseerde zich

ook niet meer voor de politiek, als er maar een regering kwam die Polen gaf wat het nodig had. Zijn oude idealen had hij aan de kant gezet. Ja, hij was vurig partijlid geweest, gaf hij toe, maar hij had slechts 'meegereden op de rode tram van het socialisme tot de halte "Onafhankelijkheid"'. Met de nieuwe grondwet verschoof de macht van het staatshoofd naar het parlement, de Sejm, wat totaal onwerkbaar bleek: de politieke versplintering was groot en het cliëntelisme vierde hoogtij. Polen had op een gegeven moment 59 partijen, waarvan er 31 in de Sejm zetelden, en kende tussen 1918 en 1926 maar liefst veertien regeringen. Van de broodnodige economische hervormingen kwam bar weinig terecht en de Poolse munt devalueerde gigantisch. Pilsudski voelde niets voor een machteloos presidentschap. Hij trok zich verbolgen terug uit het politieke en het militaire leven en leverde vanaf zijn landgoed felle kritiek op wat hij de Sejmo-cratie noemde. Hij zat zich te verbijten: zijn geliefde Polen zou niet opgewassen zijn tegen de twee grote burenen, de Sovjet-Unie en Duitsland.

Op 12 mei 1926 maakte de maarschalk op 58-jarige leeftijd echter een comeback. Hij voerde enkele legereenheden aan waarmee hij met geweld een staatsgreep pleegde om het politieke landschap 'te genezen'. Zijn Sanacja-regime kortwiekte het kibbelende parlement en gaf alle macht weer terug aan de president. Tegen ieders verwachting in was dat niet Pilsudski: hij gaf er de voorkeur aan om als sterke man achter de schermen de touwtjes in handen te hebben en nam genoeg met de post van minister van Oorlog. Op tal van gebieden, zoals alfabetisering, gezondheidszorg en industrialisatie, boekte het Sanacja-regime vooruitgang. En ook economisch ging het beter: de inflatie werd tot staan gebracht en investeerders wisten Polen te vinden.

Maar toen sloeg na de beurskrach van 1929 wereldwijd het economische noodlot toe. Pilsudski en de zijnen hadden hier geen goed antwoord op en het ging snel bergafwaarts met hun populariteit. Ze reageerden met intimidatie. Vrijheden werden ingeperkt. Volgens Pilsudski was dit afglijden richting autoritaire staat nodig om de nationale toekomst veilig te stellen.

Om dezelfde reden lag zijn aandacht in het veranderende geopolitieke krachtenveld van de jaren '30 vooral bij het buitenlands beleid én het versterken van zijn geliefde leger. Hij sloot niet-aanvalsverdragen met de Sovjet-Unie en nazi-Duitsland in respectievelijk 1932 en 1934. Die waren vooral bedoeld om tijd te kopen, want hij was ervan overtuigd dat een van beide burenen ooit Polen zou aanvallen.

Vader des Vaderlands

Pilsudski zelf maakte dit niet mee. Hij leefde al jaren op sterke thee en sigaretten en overleed op 12 mei 1935 aan leverkanker. Het heengaan van de man die Polen terug op de kaart had gezet en met verve had verdedigd, stortte het land in diepe rouw. Critici van zijn regime dachten er in hun cel ongetwijfeld anders over. Pilsudski's opvolgers, een kolonelsregime, maakten dankbaar gebruik van de populariteit van de Poolse Vader des Vaderlands en tuigden een persoonlijkheidscultus op. Hij werd bijgezet in de Wawelkathedraal in Kraków, waar eerder de Poolse koningen waren gekroond en begraven.

Poster met de tekst Józef Piłsudski, staatshoofd en opperbevelhebber - eerste maarschalk van Polen (via Wikimedia Commons).

Onder zijn banier gingen zijn opvolgers op dezelfde voet door, maar zonder de charismatische opperbevelhebber moesten ze steeds vaker hun toevlucht nemen tot keiharde repressie. Uiteindelijk werd Pilsudski's grootste vrees bewaarheid: op 1 september 1939 viel de Wehrmacht binnen, drie weken later gevolgd door het Rode Leger. Ondanks alle moeite die de oude maarschalk zich had getroost, bleek zijn verouderde leger kansloos en werd Polen opnieuw van de kaart geveegd.

Het communistische regime dat in 1947 aantrad, verketterde Pilsudski als fascist vanwege zijn vijandige houding ten opzichte van de Sovjet-Unie, maar na de val van het IJzeren Gordijn in 1989 werd hij snel weer op het schild gehesen. De Sejm erkende hem op zijn zestigste sterfdag officieel als een nationale held. Zijn naam en beeltenis zijn sindsdien weer alomtegenwoordig in het straatbeeld. De despotische vlekken op zijn blazen zijn vakkundig weggepoetst. Voor de meeste Polen geldt Pilsudski juist als hét bewijs dat er ook goede dictators zijn.

Ivo van de Wijdeven is historicus en politiek analist. Hij schreef over dit onderwerp in *De spoken van Visegrád – De onbekende geschiedenis van Polen, Hongarije, Tsjechië en Slowakije* (Unieboek/Spectrum, 2018).

Wonder aan de Wisla

De Slag bij Warschau (1920) geldt als een van de keerpunten in de wereldgeschiedenis, omdat die niet alleen de Poolse onafhankelijkheid veiligstelde, maar voor dat moment ook de opmars van het Rode Leger en het communisme stuitte. De Russen lagen al voor Warschau, toen Poolse codebrekers de Russische communicatie onderschepten en achter enkele zwakke plekken in de Rode linies kwamen. Pilsudski voerde persoonlijk de aanval aan: een riskante flankmanoeuvre. Hij had nét genoeg manschappen toebedeeld aan de verdediging van Warschau, en zijn gok pakte goed uit; door de verwarring viel het Rode Leger uiteen en trok het zich terug. De trotse Polen spraken van het Wonder aan de Wisla (naar de rivier die door Warschau stroomt, vroeger in het Nederlands ook Weichsel genoemd) en volgens vrome Poolse soldaten was Maria zelf verschenen aan de frontlinie.

TREBLINKA 1943

Op 2 augustus 1943 vond een succesvolle gewapende opstand plaats in het vernietigingskamp, die groter was dan die in Sobibór. Hoe slaagden de gevangenen erin de bewakers aan te vallen, hun wapens over te nemen en te ontsnappen? Kregen ze hulp van binnenuit? Werden ze geholpen door Poolse boeren? Michał Wójcik schreef op basis van ooggetuigenverslagen een boeiende reconstructie van deze weinig bekende rebellie.